

ԱՆՎԱՐԴ ՔԻԼԱՐՁՅԱՆ

ՓՈԽԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՅԱՆԻ ՉԱՓԱԾՈՅՈՒՄ

Վահան Թեքեյանի չափածոն առանձնանում է ձեռի հղկվածությամբ ու նրբությամբ¹: Թեքեյանի քնարական հերոսը աշխարհի ու մարդկանց հետ հաղորդակցվում է անկրկնելի բանաստեղծական լեզվով, որ միայն իրենն է, իր գոյության կերպը, բուն գոյավիճակը: Բանաստեղծական լեզուն, աշխարհի, մարդկանց, սեփական անձի հետ հաղորդակցվելու միջոց լինելուց բացի, նաեւ բանալի է, որով ստեղծագործողը փակ դռներ է բացում, նոր դողանջներ է հնչեցնում՝ հոգիներին պարզելով հրապուրիչ հորիզոնների լայնություններ, ուր նրանք նորից են ծնվում՝ վայելելու անփոխարինելի հրճվանք, լսելու ջլված մեղեդիներ, ապրելու չապրված կարոտներ, շլանալու դեռ չծխածանված գույներով, դեռ չճաշակած բույրերով: Բանաստեղծական լեզուն արարողի հրաշքն է²:

Գեղարվեստական խոսքում ոճական դարձույթների գործածությունը խոսում է տվյալ հեղինակի լեզվական հմտության մասին: Գեղարվեստական գրականության լեզուն անհատականացված ու տիպականացված է եւ միաժամանակ ունի ընդհանրացումներ կատարելու անսպառ հնարավորություններ: Տարբերվելով զգացմունքայնությամբ, հուզականությամբ՝ գեղարվեստական գրականության լեզուն պատկերավորման համակարգի եւ արտահայտչամիջոցների շնորհիվ վեր է հանում լեզվի յուրահատկությունները, նրա ճկունությունը, բառապաշարի հարստությունը, քերականական ձեւերի կատարելությունը, պատկերավորությունը, բացահայտում մտքի ու հոգու ամենամուրբ ելեւէջներն ու թրթռումները: Տաղանդավոր գրողները խոր հետք են թողնում լեզվի զարգացման ճանապարհին, քանի որ շրջանառության մեջ են դնում նոր ոճեր, արտահայտություններ, կերտում նոր բառեր, իրենց ստեղծագործություններով նպաստում լեզվի հարստացմանն ու կատարելագործմանը: Թեեւ գեղարվեստական լեզուն միատարր չէ, այնուհանդերձ գեղարվեստական գրականության լեզուն արտահայտվում է ինքնատիպ ձեւով՝ զգացմունքների ու լեզվի յուրահատուկ ներդաշնակությամբ, յուրօրինակ գեղարվեստական պատկերներով: Լեզվի պատկերավորման հիմքում ընկած է բառի փոխաբե-

1 www.anunner.com/name/biographi/վահան_թեքեյան_գԱՆՈՒՄՏԻ?lang=en

2 Տե՛ս Վահան Թեքեյանի 125-ամյակին նվիրված գիտաժողովի զեկուցումներ, Երեւան, 2004, էջ14:

րական գործածությունը: Երբ բառիմաստը գործածվում է այլ երեւոյթների փոխարեն, ստանում ենք փոխաբերական նշանակություն: Փոխաբերության մեջ առկա է երկու երեւոյթների համեմատությունը սեղմ վիճակում. ընթերցողը ինքն պետք է բացահայտի դրանց ներքին կապերն ու նմանությունները:

Փոխաբերությունը նշանակության փոխանցում է ըստ նմանության: Իմաստային երկու իրողությունների կապը ենթադրում է մի որեւէ ընդհանուր իմաստային տարրի՝ կապակցող միավորիչ իմաստույթի առկայություն, այդ նշանակությունների տիրույթի մնացած մասը զբաղեցնում են տարբերակիչ իմաստույթները: Հենց ընդհանուր իմաստույթի՝ նշանակության կերպարանափոխումն իրականացնող ուղու միջոցով գիտակցության մեջ միասնական, հաճախ անսպասելի ձեւով համակարգվում են սկզբնական եւ վերջնային, բուն եւ փոխաբերական նշանակությունները³:

Վահան Թեքեյանի լեզուն արեւմտահայ գրական լեզվի զարգացման ամենափայլուն նմուշներից է: Նրա փոխաբերություններում խտացված են հեղինակի հոգեկան դրամայի տիպական գծերը: Օրինակ.

*Բայց տըվածդ էր իմ ցուրտիս, մութիս դէմ
Յանկարծ ա՛յնպէս լուսաւոր, ա՛յնքան սրտով, հոգւով լի,
Որ մոխիրէն իմ սրտիս թռաւ այս բո՛ցը վրսէմ...(62)⁴*

Որպես լեզվական պատկերավորման միջոց՝ փոխաբերությունը բնորոշ է բանաստեղծական անձնավորմանը, որով մարմնավորվում են հոգեկան բարդ, անըմբռնելի երեւոյթները, պատկերվող դեպքերին, երեւոյթներին, գործողություններին աներեւոյթ առարկաներին հեղինակը վերագրում է մարդկային այս կամ այն հատկանիշը: Օրինակ.

*Արաքսն իր պորտը քեզմէ կտրած կ'երթա՛յ, կը վազէ՛
Հայ աշխարհին մեջտեղէն, զայն երգերով կը լընու,
Զայն կ'ողողէ բերքերով, մերթ կը գոռա՛յ ահարկու,
Եւ մերթ ուրախ ու թեթեւ կը ցատկէ վա՛ր ժայռերէ...(158)*

Պատկերավորման այս երկու միջոցները բացահայտում են իրերի հոգին, դրանց շարժումն ու խոսքը: Օրինակ.

*Պէտք ունիմք որ՝ մեր անունն ալ սաւառնաթեւ
Երկրէ երկիր թռչի երթայ:(53)*

3 Տե՛ն Է. Ռ. Աթայան, Լեզվական աշխարհի ներքին կերպավորումը եւ արտաքին վերաբերությունը, Երեւան, 1981:

4 Այս եւ մյուս օրինակները բերված են հետևյալ գրքից՝ Վահան Թեքեյան, Բանաստեղծություններու հատընտիր, Երեւան, 2012:

Իբրեւ պատկերավորման միջոց՝ փոխաբերությունը ձգտում է կերպարի ճկունության, հոգու ներքին կենսունակության: Նրա հյուսվածքում ամեն անգամ փոխաբերություններ են ծնվում՝ արտահայտելով միմյանցից բոլորովին տարբեր վիճակներ: Եւ դա նրա արվեստի հարստությունն է: Օրինակ.

*Զի ինչ որ ես ըզգացի եւ, ա՛հ, չըսի վատօրէն,
Ծով մ'էր անհուն հեշտութեան, որ գրկեց սիրտս ու տարաւ
Ու զայն խեղդեց ու հիմա անոր դագաղն է անբաւ...(74)
Այդքան անոյշ ջերմութիւն՝ նայումքիդ մէջ ու ժպտիդ,
Ու հասակիդ մէջ այդքան լեցուն, ճրկուն ճոխութիւն,
Մորթիդ խաւար բուրումին, ձայնիդ շեշտին հետ վրձիտ՝
Զիս կը խեղդեն հեշտութեան աւազներու տակ ծրփուն...(59)*

Մարդկային հոգեվիճակները՝ վիատությունից մինչեւ հույս եւ դառնությունից մինչեւ բերկրանք, շնորհիվ փոխաբերության, դառնում են տեսանելի, նույնիսկ՝ շոշափելի: Օրինակ.

*-Պէտք է որ **Յոյսը** մատաղ
Ձեր սրտին մէջ ալ, տղա՛ք,
Ձեզի համար ու մեզի,
Ամէն, ամէն երկնի տակ
Յաւերժաբար **բողբոջի**...(118)
Ուրիշ ամէն բան ժանգ է հոգւոյն համար, որ պղինձ՝
Ծիծաղին խիստ շրփումով կը մաքրուի, կը փայլի...(207)
Կը նստի՛ գիշերն ու ասեղօրէն
Չատուած՝ ան կ'երթայ, ամբոխէն հեռու,
Մենութեան ստին մէջ թաթխւելու(136):*

Փոխաբերությունը հասկացության արտահայտումն է պատկերավոր եղանակով, գեղարվեստական մտածողության յուրահատկությունների դրսեւորմամբ:

Լեզուն մի համակարգ է, որը նախորդից ընտրում է իր իմաստաբանական աշխարհը եւ այն բաշխում իր նշանակողների միջեւ. դրանով պահպանում ու կոնկրետացնում է փոխաբերական գործածությունների՝ նախորդ մակարդակում պարունակվող հնարավորությունների մի մասը: Լեզուն յուրովի բեկում է նախորդ մակարդակը եւ անմիջականորեն ընկած է անհատի խոսքի՝ ոճականորեն սահմանվող կիրառական հնարավորությունների հիմքում, որոնց թվին են պատկանում նաեւ փոխաբերական գործածությունների հնարավորությունները⁵:

5 Տե՛ս Է. Աթայան, նշվ. աշխ., էջ 269:

Փոխաբերությունները խոսքում բառի ոչ բառացի գործածության ուղիներն են:

Փոխաբերությունը մտքի ու ճանաչողության շարժման ու զարգացման մայրուղիներից մեկն է:

Ըստ Պոտեբնյայի՝ փոխաբերական եւ բուն իմաստների միջեւ գոյություն ունի նշանային հարաբերություն. փոխաբերական իմաստը բուն իմաստի նշանն է: Փոխաբերական ներունակ միավորիչ իմաստությոյթը նմանության, զուգաձեւության իմաստությո է⁶:

Բանաստեղծական խոսքի եւ փոխաբերության կապի բնութագիրը առավել ամբողջական դարձնելու համար հարկ ենք համարում քննության առնել փոխաբերության կապը այլաբերության մյուս տիպերի հետ, հատկապես համեմատության հետ: Փոխաբերությունը, ի տարբերություն համեմատության, ցույց է տալիս մի առարկայի կայուն նմանությունը մյուսին: Այդ պատճառով փոխաբերությանը բնորոշ չէ տեղով եւ ժամանակով սահմանափակումը: Փոխաբերությունը կրճատում է խոսքը, իսկ համեմատությունը՝ ընդլայնում: Փոխաբերությունը երկանդամ է, իսկ համեմատությունը՝ եռանդամ: Համեմատությունները երբեմն կարելի է շփոթել փոխաբերությունների հետ, քանի որ երկուսն էլ կառուցված են նմանության սկզբունքով: Փոխաբերությունը բառի գործածությունն է մեկ այլ բառի իմաստով՝ հենվելով երկու երեսույթների նմանության վրա⁷: Սակայն փոխաբերության մեջ համեմատվող անդամը փոխարինվում է այլաբանական իմաստ ստացած բառով: Համեմատությունը ընդհանրապես շեշտում, ընդգծում է պատկերվող երեսույթի, առարկայի ամենից բնորոշ հատկանիշը: Թեքեյանի ստեղծագործություններում համեմատություններն ու փոխաբերությունները արտահայտչական մեծ նշանակություն ունեն: Նրա քնարերգության մեջ բառերը հիմնականում հանդես են գալիս զգացմունքային երանգով: Այդպիսի բազում օրինակներ կան Թեքեյանի անտիպ գործերում.

*Իբր ատրիւթ մը կցուած
Ժայթքէ՛ր համբոյրդդ յանկարծ
Փըլճէ՛ր իր շենքը վրրաս...⁸
Փոխ եթէ այսքան սէր թափէր
Անձրեւի տեղ ժայռին վրայ
Մինչեւ անգամ ժայռն հիմա*

6 Տե՛ս **А. А. Потёбня**, Из записок по русской грамматике, М., 1958, էջ 17:

7 Տե՛ս **Ս. Էդյան**, Ժամանակակից հայերենի բառային ոճաբանություն, Երեւան, 1989, էջ 71:

8 «Անտիպ գործեր, Մամուլի մէջ տպուած եւ անտիպ երկեր ու նամականի Վահան Թեքեանէն», Պեյրուք, 1987, էջ 123:

Կը բուսցնէր ծաղիկներ...⁹

Եւ լուսաստիւռ դաշտերուդ սա՛ կանանչ քողն է ցորեն (151):

Գտնել բնական փոխաբերություններ՝ նշանակում է կարողանալ բնության մեջ նկատել առարկաների նմանությունը: Վահան Թեքեյանը մեծ վարպետությամբ բնության երեսությունների միջոցով հրաշալի փոխաբերություններ է ստեղծում: Օրինակ.

*Բնութիւնը հայելի մ' է սոսկ, որուն
Կեանքը պատրանք կուտայ մեր կեանքին,
Փոթորկորտ ծոցը պատկերն է մեր սրբոյն,
Որ կը կռի յար դէմն իր նեղ ափերուն
Եւ մեր սրտէն է, որ կ'առնէ փոխ գարուն
Անբողջ թովքը վարդերուն ու սոխակին,
Այգուն հմայքն, արեգին ալ հուր ոսկին
Տժգուն ցոլքերն են մեր սրտին յոյգերուն: (Անտիպ-ԳԱԹ-
ՎԹՖ, թիվ 24, էջ 3)*

*Ճամփուն եզերքը մանուշակն արդէն
Զեզի կը կանչէ.
-Եկո՛ւր, մըմունջը լուսէ առուակին
Անուշ խօսքերով
Պիտի ամոքէ քո մըռայլ հոգին
Զու հոգին խրոռով: (Անտիպ-122)
Ծառի թեթև ծաղիկնէ՛ր՝ սալորենւո՛յ, նըշենւոյ,
Նման էիք դուք սիրոյս ծաղիկներուն՝ որ յանկարծ
Կը բացուէին երագի երկրնքին մէջ ու յետոյ
Կը թափէին, մի առ մի, վերէն՝ գետնին վըրայ ցած...(94)*

Փոխաբերության գործառնություններն են՝ պատկերավոր մտածողության ստեղծում, անվանողական գործառնությո՞ւյթ, մտածողությունը ձեւավորող գործառնությո՞ւյթ, խոսքին պարզություն ու հասկանալիություն հաղորդելու գործառնությո՞ւյթ, խոսքին սեղմություն հաղորդելու գործառնությո՞ւյթ: Վերջինս ունի լեզվական խնայողության գործառնությո՞ւյթ, որը պահանջում է գործածման հստակություն: Փոխաբերության գործառնությունը կապվում է կարեւորագույն նպատակների հետ՝ իմացաբանական եւ պատկերաստեղծ: Փոխաբերությունը հենց լեզվի գործառնությունն է: Բացի պատկերաստեղծ միջոց լինելուց՝ փոխաբերությունը հիմնարար կառուցողական դեր ունի մեր մտածողության դաշտում

⁹ Անդ, էջ 128:

հասկացական նոր համակարգեր ձեւավորելու գործում: Փոխաբերությունը ոչ թե իմաստի կրողն է, այլ դրա ձեւավորման միջոցը:

Փոխաբերությունը առաջնային տեղ եւ ոճաստեղծ դեր ունի Վահան Թեքեյանի չափածոյում: Վահան Թեքեյանը պատկերավորության իսկական վարպետ է: Սովորական բառերն ու արտահայտությունները նրա գրչի տակ դառնում են շնչող ու անփոխարինելի: Պատկերավորության բազմաթիվ միջոցներն իրենց զանազան արտահայտություններով ու ինքնատիպ ձեւերով մի առանձնակի փայլ են տալիս նրա չափածոյին:

Պատկերավոր արտահայտչամիջոցների կիրառումը ենթադրում է ընթերցողի մտքերի եւ զգացմունքների վրա գեղագիտական ազդեցություն. հեղինակի նպատակն է գեղագիտորեն ներազդել ընթերցողի վրա. ընթերցողը պետք է մտնի հեղինակի մտահղացումների աշխարհը եւ որսա նրա ասույթի իմաստը: